

Карнаух Б. П.,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
асистент кафедри цивільного права № 1,
кандидат юридичних наук

ОБОВ'ЯЗКИ ПОВІРЕНОГО ЗА ДОГОВОРОМ ДОРУЧЕННЯ

Стаття 1006 ЦК, як це слідує з її назви («Обов'язки повіреного»), повинна б визначати перелік обов'язків, що покладаються на повіреного. Проте в ній позначено далеко не всі обов'язки повіреного. До певної міри це можна пояснити бажанням законодавця уникнути повторів, адже деякі з обов'язків передбачені в інших статтях глави 68 ЦК, зокрема обов'язок діяти відповідно до змісту доручення (ч. 1 ст. 1004 ЦК), обов'язок виконувати доручення особисто (ч. 1 ст. 1005 ЦК) і повідомляти про призначеного замісника у випадках, коли передоручення допустиме (ч. 1 ст. 1005 ЦК) тощо. Та подібними міркуваннями аж ніяк не можна пояснити відсутність у коментованій статті вказівки на головний обов'язок повіреного – обов'язок діяти *в інтересах* довірителя. Як це не дивно, але про зазначений обов'язок немає взагалі жодної згадки у главі 68 ЦК і лише непряма й доволі фрагментарна згадка мається в главі 17, котра стосується представництва. Так, відповідно до частини третьої статті 238 ЦК представник *не може* вчиняти правочин від імені особи, яку він представляє, *у своїх інтересах або в інтересах іншої особи*, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом.

Відносини, що виникають із договору доручення, є представницькими й фидуціарними, себто заснованими на особливій довірі. Якщо я доручаю комусь вчинити дещо від мого імені, я розраховую, що він вчинить це саме так, як вчинив би це я, себто вчинить це на мій інтерес і маючи на увазі мою вигоду. Такі відносини криють у собі небезпеку для довірителя, адже останній потрапляє у вразливу позицію: довіритель наперед погоджується, що він буде зв'язаний тими діями, котрі сам не вчиняв. У той-таки час, позаяк усі юридичні наслідки дій повіреного не стосуватимуться

самого повіреного, а ляжуть на плечі довірителя – повірений може бути не таким розважливим і оглядним, яким би був у разі, коли б наслідки стосувалися його самого, або навіть гірше – може зумисне скористатися своїм становищем і зловжити повноваженнями на шкоду довірителю. Саме тому право вимагає захисту довірителя як уразливої сторони шляхом установлення загального обов'язку повіреного діяти виключно в інтересах довірителя, а не своїх власних чи в інтересах третіх осіб. Як зауважив Верховний Суд «повірений виступає від імені та за рахунок довірителя й повинен керуватися інтересами свого довірителя і діяти відповідно до вказівок, що дав йому довіритель» [1].

Обов'язок діяти в інтересах довірителя означає, що повірений повинен уникати ситуацій, у яких би виникав *конфлікт інтересів*. Конфлікт інтересів має місце, якщо один одному суперечать (а) інтерес довірителя і приватні інтереси повіреного або (б) інтерес довірителя та інтереси третіх осіб, котрих за збігом обставин повірений також представляє. У вітчизняній судовій практиці сформувалася позиція, згідно з якою, у випадках, коли (і) повірений, діючи від імені довірителя, укладає договір із самим собою як контрагентом або (ii) коли від імені обох сторін договір укладає один і той самий повірений – такий договір може бути визнаний недійсним як такий, що укладений з порушенням норми частини третьої статті 238 ЦК.

Так, в одній зі справ позивач шляхом видачі довіреності вповноважив відповідача продати належну йому земельну ділянку. Діючи на підставі вказаної довіреності відповідач уклав від імені позивача договір купівлі-продажу, за яким продав земельну ділянку своїй дружині. Позивач, невдоволений тим, що ділянку було продано за ціною, нижчої від її ринкової вартості, звернувся до суду з вимогою про визнання договору купівлі-продажу недійсним. Суд першої інстанції в задоволенні позову відмовив, однак, суди апеляційної та касаційної інстанцій позов задовольнили. Верховний Суд остаточно рішення визнав правомірним і обґрунтованим, зауваживши, що спірний договір було укладено під час шлюбу [повіреного з покупцем], а отже, повірений, всупереч вимогам частини третьої статті 238 ЦК, уклав договір купівлі-продажу у своїх інтересах та в інтересах своєї сім'ї, оскільки за правилами статті

60 СК земельна ділянка стає об'єктом права спільної сумісної власності подружжя [2].

Вищий господарський суд в одній зі справ зазначив таке. «Перевіряючи право вимоги позивача на стягнення спірної заборгованості апеляційним господарським судом встановлено, що договір про відступлення права вимоги [...] за кожною із сторін договору підписано однією особою. [...] За таких обставин апеляційний господарський суд прийшов до правильного висновку, що зазначений договір не може породжувати правових наслідків та надавати позивачеві право вимоги спірної суми боргу» [3].

Стосовно другого випадку, коли виникає конфлікт інтересів, позиція вищих судових інстанцій висловлювалася неодноразово і наразі вже є усталеною: «у випадку коли договір від імені обох сторін підписано однією і тією ж особою, суд має законні підстави для визнання такого договору недійсним з підстав порушення приписів ч. 3 ст. 238 ЦК України» [4].

Однак варто застерегтися, що для відносин комерційного представництва встановлено виняток: комерційне представництво одночасно кількох сторін правочину *допускається* за згодою цих сторін та в інших випадках передбачених законом (ч. 2 ст. 243, ч. 3 ст. 238 ЦК).

Брак спеціальних норм, котрі би докладно регулювали проблеми, пов'язані з конфліктом інтересів, породжує ще одне важливе питання: як далеко простягається обов'язок повіреного уникати конфлікту власних інтересів з інтересами довірителя? Зокрема, чи можна вважати цей обов'язок порушеним у випадку, коли інтереси довірителя конфліктують з інтересами родичів чи інших близьких осіб повіреного? Вище було наведено справу, в якій повірений продав земельну ділянку довірителя своїй дружині. Ця справа, здавалося би, дає відповідь на питання. Проте подібний висновок був би передчасним. Адже в зазначеній справі мова йшла про дружину. Все ж надбане одним із подружжя під час шлюбу є спільною сумісною власністю, а отже, належить і другому з подружжя зарівно. Тому в цій справі цілком вдається без перебільшень і поширювальних тлумачень визнати повіреного таким, що діяв у *своїх власних* інтересах.

Коли виходити із буквального тлумачення частини третьої статті 238 ЦК, то можна констатувати, що в ній мається заборона на вчинення представником правочинів лише у *своїх власних* інтересах. Проте, на наш погляд, це положення варт розуміти поширювально й визнавати недопустимим вчинення повіреним правочинів не лише у своїх власних інтересах, але й в інтересах афілійованих (пов'язаних) осіб повіреного, як це передбачено, приміром, у статті 71 ЗУ «Про акціонерні товариства».

На перший погляд таке обмеження кола потенційних контрагентів може здатися надмірним. Однак суворість подібного обмеження – лише позірна, адже, по-перше, правочини, укладені повіреним із зазначеними особами, не є нікчемними, а лише можуть бути визнані судом недійсними в разі якщо довіритель буде незадоволений їх наслідками (!) і звернеться до суду.

Окрім того, слід особливо підкреслити, що в подібних випадках підставою для визнання правочину недійсним має бути не саме по собі конфліктування двох інтересів, а той факт, що повірений у цьому конфлікті став не на той бік і віддав перевагу інтересам іншим, аніж інтереси довірителя. Інакше кажучи, підставою недійсності має бути не те, що повірений уклав договір з дружиною свого брата чи підконтрольною повіреному компанією – а те, що такий правочин було укладено на умовах не вигідних для довірителя, чого б не сталося, якби контрагентом була особа, не пов'язана з повіреним. Укладення повіреним договору з афілійованою особою є лише підставою для припущення (презумпції) що при укладенні договору інтереси довірителя були злегковажені. Але це припущення може бути спростовано, якщо повірений доведе, що договір, байдуже що з афілійованою особою, але укладено на умовах, найвигідніших для довірителя.

Безпосереднє закріплення у статті 1006 ЦК дістали чотири обов'язки повіреного: (1) повідомляти довірителеві на його вимогу всі відомості про хід виконання його доручення; (2) негайно передавати довірителеві все одержуване у зв'язку з виконанням доручення; а також *після виконання* доручення або в разі *припинення* договору доручення до його виконання (3) негайно повернути довірителеві довіреність, строк якої не закінчився; (4) надати

довірителеві звіт про виконання доручення та виправдні документи, якщо це вимагається за умовами договору та характером доручення.

Необхідно звернути увагу на те, що перші три обов'язки сформульовані як імперативні: вони покладаються на повіреного в усіх випадках, незалежно від того, чи передбачені ці обов'язки в договорі. Що ж стосується четвертого обов'язку – надати звіт про виконання доручення та виправдні документи – то цей обов'язок виникає, якщо він (а) прямо передбачений договором або (б) хоча прямо й не передбачений договором, але слідує із характеру наданого доручення. Тобто, відмінно від інших обов'язків, котрі *завжди покладаються* на повіреного незалежно від змісту договору, останній, не вважаючи на відсутність його в договорі, *може бути визнаний чинним* для повіреного лише в разі, якщо суд дійде висновку що такий обов'язок слідував із самого характеру наданого доручення і повинен був розумно припускатися.

Обов'язок (1). Вище вже було зазначалося, що довіритель знаходиться у вразливому становищі, позаяк приймає на себе юридичні наслідки дій, котрі доручив вчинити замість себе іншій особі – повіреному. Для того, аби запобігти діям повіреного, котрі б ішли всупереч інтересам довірителя, аби попередити такі дії до їх вчинення – довіритель повинен мати змогу контролювати хід виконання доручення. Саме тому в коментованій статті встановлено обов'язок повіреного на першу вимогу довірителя повідомляти усю необхідну інформацію про хід виконання доручення. Спеціальних вимог щодо способу чи порядку повідомлення такої інформації в законі немає (зокрема, мусить така інформація надаватися усно, в письмовій формі чи засобами електронного зв'язку тощо). Відповідно, це питання має визначатися за домовленістю сторін, а якщо в договорі наперед не визначено форму й порядок надання інформації про хід виконання доручення, то повірений повинен надавати таку інформацію у формі й порядку, яких зажадає довіритель. Обов'язок повіреного надавати інформацію про хід виконання доручення і право довірителя вимагати такої інформації, окрім іншого, необхідні й для того, аби в разі, коли виникнуть до того підстави, довіритель мав змогу прийняти виважене рішення щодо того, чи варто скористатися правом на відмову від договору.

Обов'язок (2). Як завважив Вищий спеціалізований суд «у зв'язку з тим, що правочин, вчинений повіреним, створює правові наслідки саме для довірителя, йому ж на праві власності належатиме і майно, яке повірений одержить у зв'язку з виконанням договору. Тому повірений зобов'язаний негайно передати таке майно власникові, а у разі невиконання цього обов'язку повинен нести відповідальність за спричинену матеріальну шкоду» [5]. Доволі часто в судових рішеннях зазначається, що повірений, котрий негайно не передає довірителеві усе майно, одержуване у зв'язку з виконанням доручення, – володіє цим майном без достатньої правової підстави (див. ст. 1212 ЦК), внаслідок чого до нього можуть бути застосовані положення глави 83 ЦК [6]. Якщо повірений не повертає довірителю одержані у зв'язку з виконанням доручення грошові кошти – застосовуються норми про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань (див. ст. 625 ЦК).

Так, в одній зі справ позивач, перебуваючи у слідчому ізоляторі, видав довіреність, якою уповноважив відповідачку здійснювати від його імені всі необхідні дії для оформлення його прав на все спадкове майно, яке залишилося після смерті його матері, а також у повному обсязі розпоряджатися спадковою квартирою. Невдовзі по тому відповідачка від імені позивача продала вищевказану квартиру, однак отримані від продажу кошти позивачеві не повернула. Позивач звернувся до суду з вимогою про стягнення отриманої від продажу суми коштів а також інфляційних втрат і трьох процентів річних за правилами статті 625 ЦК. Вищий спеціалізований суд визнав рішення суду першої інстанції про задоволення позову правомірним і обґрунтованим і погодився з тим, що стаття 625 ЦК підлягає до застосування у цій справі [7].

Обов'язок (3). Може так статися, що зобов'язання із договору доручення припиняться раніше, ніж сплине строк виданої на підставі цього договору довіреності. Власне, дію довіреності довіритель припиняє самостійно шляхом подання відповідної заяви згідно з п. 6.1 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України та Положенням про Єдиний реєстр довіреностей. Однак, попри те що довіреність може бути вже скасована довірителем, доти, доки примірник довіреності мається на руках у колишнього повіреного – існує небезпека введення третіх осіб в оману щодо наявності в такої

особи повноважень діяти від імені довірителя. Через те в коментованій статті зазначається, що після виконання доручення або в разі припинення договору доручення до його виконання повірений зобов'язаний негайно повернути довірителеві довіреність, строк якої не закінчився.

Обов'язок (4). У разі припинення договору доручення (чи то внаслідок належного виконання, чи то з інших причин до його повного виконання) – повірений зобов'язаний надати довірителеві звіт про виконання доручення та виправдні документи, якщо це вимагається за умовами договору та характером доручення. Під виправдними документами тут маються на увазі документи, що підтверджують належне виконання повіреним даного йому доручення а також підтверджують розмір коштів та іншого майна, витраченого й отриманого повіреним у зв'язку з виконанням доручення. Якщо повірений не виконує зазначеного обов'язку належним чином, відповідні документи разом зі звітом можуть бути витребувані від нього в судовому порядку за заявою довірителя.

Так, в одній зі справ між позивачем – організацією колективного управління авторськими й суміжними правами – та відповідачем було укладено договір доручення, за яким відповідач зобов'язався укладати від імені позивача з суб'єктами комерційного використання договори про виплату винагороди (роялті) за використання фонограм. У період дії зазначеного договору відповідачем було сплачено позивачеві близько 1,5 млн грн винагороди за використання фонограм, але будь-якої інформації з документальним підтвердженням про дії, котрі були вчинені повіреним на виконання умов договору доручення, надано не було. Позивач звернувся до суду з позовом про виконання обов'язку в натурі, в якому просив зобов'язати відповідача надати письмову інформацію про укладені за час дії доручення договори з суб'єктами комерційного використання фонограм та надати копії цих договорів, а також надати відомості про загальні суми винагороди (роялті) отримані у спірний період від суб'єктів комерційного використання. Суди всіх трьох інстанцій позовні вимоги задовольнили [8].

Список використаних джерел:

1. Ухвала ВСУ від 12 жовтня 2011 р. у справі № 6-1153св10 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18732389>.

2. Постанова ВСУ від 14 березня 2012 р. у справі № 6-5цс12 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/22207324>.

3. Постанова ВГС України від 02 лютого 2011 р. у справі № 32/233-10 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13669838>.

4. Постанова ВСУ від 23 вересня 2014 р. у справі № 3-110гс14 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40821958>.

5. Ухвала ВССУ від 09 квітня 2014 р. у справі № 6-55231св13 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38359693>.

6. Постанова ВГС України від 22 березня 2011 р. № 18/006-10/17 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14416263>.

7. Ухвала ВССУ від 09 квітня 2014 р. у справі № 6-55231св13 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38359693>.